

Prof. Dr. Mustafa Canpolat Armağani

ISSN 1226-4490

*International
Journal of
Central
Asian Studies*

Volume 10-1 2005

**Editor in Chief
Choi Han-Woo**

**The International Association of Central Asian Studies
Institute of Asian Culture and Development**

Bir Sa'lebî Çevirisi (Kısas-ı Enbiyâ: TDK Nüshası)

Emine Yılmaz

Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Turkey

Nurettin Demir

Başkent Üniversitesi, Ankara, Turkey

Peygamber(ler) hikayelerinin anlatıldığı *Kıyasu'l-Enbiyâ* veya *Kısas-ı Enbiyâ* türü eserlerin ilk örnekleri önce Arap edebiyatında, daha sonra da Fars edebiyatında görülür. Çeşitli dönemlerde farklı eserlerden Türkçeye tekrar tekrar çevirileri yapılmış olan bu eserlerde yalnızca peygamberlerin yaşamları ve mücadeleleri değil, evrenin ve insanın yaratılışı, ayın, güneşin, yıldızların hareketleri, kokuların, bitkilerin, tarımın, dokumacılığın vb. ortaya çıkışları gibi dinsel veya din dışı pek çok konu aynı dinsel kökene götürülerek düşle gerçeğin içiçe girmiş olduğu bir dille anlatılmaktadır. Bu hikayeler sözlü ve yazılı gelenek yoluyla yüzyıllarca geniş halk kitlelerinin belleğinde yer etmiş, dünyayı boynuzlarında taşıyan öküz, ayın insanların işlediği günahlardan ötürü kızarması (ay tutulması) gibi bugün hala yaygın biçimde karşımıza çıkan halk inanışlarına kaynak olmuşlardır.

Arap ve Fars edebiyatı geleneği içinde oluşturulan *Kısas-ı Enbiyâ*ların Eski Anadolu Türkçesi döneminde yapılmış pek çok çevirisi olmakla birlikte çoğunun yazarı, çevireni ve çoğaltanı belli değildir.

Arap edebiyatında *Kısas-ı Enbiyâ* yazan en önemli müelliflerden biri kısaca Sa'lebî olarak bilinen Ebû İshâk Ahmed bin Muhammed bin İbrâhim es-Sa'lebî en-Nişâbûrî eş-Şafîî'dir (öl. 1035) (Brockelmann 1937: 591-593). Sa'lebî'nin eserinin orijinal adı *Kitâbu 'Arâisi'l-Mecâlis fî Kasasi'l-Enbiyâ* dır. Bu eserin Anadolu kütüphanelerinde üç tane çeviri nüshası olduğu bilinmektedir:

1. *Bursa Ulucami Nüshası*: 2474 numara ile kayıtlı olan 459 sayfalık bu yazmanın 1a-50b sayfaları arası N. Hacıeminoğlu tarafından kısa bir gramer çalışmasına konu edilmiştir (1961).

93b-103a sayfaları arasının (Kabil ve Habil Kıssası) yazıçevrimi Fahir İz tarafından yapılmış olan (1964) yazma, ayrıca Meriç Ökten tarafından doktora tezi olarak hazırlanıp İstanbul Üniversitesi'ne sunulmuştur (2002).

2. *Yozgat Maarif Nüshası*: 378 numara ile kayıtlı olan bu yazma, Çanakkale Üniversitesi öğretim üyelerinden Dr. Nesrin Bayraktar tarafından yayıma hazırlanmaktadır. A. Ateş'in verdiği bilgilere göre (1958: 3) bu nüsha, 15. yüzyıl Osmanlı bilginlerinden olan Ebu'l-Fa'zî Mûsâ tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Yazma bez kaplı bir cilt içinde ve 297 varaktır. 24.1x15.8 cm. (18.5x11) boyutlarında ve 17 satırlı olan yazma harekeli nestalikle yazılmıştır; bölüm başları kırmızı mürekkeplidir; baş ve son kısımları düşmüş, sonradan tamamlanmıştır; arada yenilenmiş yapraklar vardır.

3. *Türk Dil Kurumu Nüshası*: Üzerinde çalışmakta olduğumuz 954 sayfalık yazma A145 numara ile kayıtlıdır. Mevcut çeviriler içinde en hacimli olanıdır. Aydınoğlu Mehmet Bey'in isteği ile 14. yüzyılda tercüme edilmiştir. İlk sayfası eksiktir. Harekeli nesihle, esmer abadi kağıda yazılmıştır. Bölüm başları ve cedveller kırmızıdır. Çeviriyi yapan ve istinsah edenle ilgili bir kayıt yoktur. Siyah pandizot kaplı bir cilt içerisindedir. 20x30 ebadında olan yazmanın metin alanı 15x20 cm'dir. Yazılar kırmızı çerçeve içindedir. Her sayfada genellikle 15 satır varsa da 14 veya 16 satırlı sayfalara da rastlanmıştır. Ciltlenirken sayfaları karışmış olan yazmanın bu sorunu, yayıma hazırlanırken giderilmeye çalışılmıştır. TDK tarafından yayımlanmış olan *Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*'nda 298 numarada kayıt bilgileri verilmektedir (TDK 1999: 124).

Türk Dil Kurumu'na yayımlanmış olan *Tarama Sözlüğü* ve yine Türk Dil Kurumu tarafından yürütülmekte olan *Türkiye Türkçesinin*

Tarihsel Sözlüğü projesi çerçevesinde yazmadaki söz varlığının bir kısmı fişlenmiştir.

A. Cevat Emre *Ondördüncü Asır Betikleri* adlı eserinde (1942) bu nüshayı biraz tanıtmış ve yazmanın bazı bölümlerinden yazıçevrimli örnekler vermiştir. Ayrıca Yazmanın 1-51, 54-109, 154-204, 203-260 ve 400-450. sayfaları arasındaki yaklaşık 250 sayfalık bölümünün yazıçevrimi ve sözlüğü Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde hazırlanmış olan beş tane yüksek lisans tezine konu olmuştur.

Kıyas-ı Enbiyâ'nın TDK nüshası harekeli olmakla birlikte, hareketin her zaman gerçek ses değerlerini yansıtmadığı açık değildir. Ünlüleri gösteren harflerin üzerinde de sık sık sükun kullanılmış olması yazmanın ilginç yazım özelliklerinden biridir. Bu durumda اُكْبٰى (31-13), اِيْمٰن (2-5), اُولٰٓئِ (74-7), اَيْتٰى (31-6, 9) vb. gibi yazılışları *tañrıy ögüben*, *iymān~īmān*, *oldıy*, *eyitdiy* biçimlerinde mi okuyacağımız açık değildir. *iymān~īmān* gibi örneklerde durumu uzunluktan kaynaklanan bir diftongun gösterimi olarak açıklamak mümkünse de diğer örnekler için bu yazılışın neyi ifade ettiği belli değildir.

Çok seyrek de olsa kök hecedeki ünlünün hem üstün hem de esre ile yazıldığı durumların (كِيْمِك 47-4) *Nehcü'l- Ferādis*'te olduğu gibi birincil bir kapalı *e* ünlüsünü gösteriyor olması da mümkündür. Ancak, karşılaştırmalı ses bilgisi yoluyla kapalı *e* ile kurulduğunu bildiğimiz kökler, çoğu durumda, diğer Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış metinlerde olduğu gibi *e* veya *i* ile gösterilmiştir.

Morfonemik açıdan bakıldığında önlük-artlık uyumunun Türkiye Türkçesine göre daha ileri düzeyde olduğu söylenebilir. Örneğin, bulunma eki *-da+aitlik* eki durumunda 954 sayfalık metinde sadece beş kez *-da+ki* biçimi belirlenmiştir. Bulunma ekinin art ünlülü olduğu diğer tüm durumlarda aitlik eki *-ğı* olarak gelmiştir: *mağrıb-dağı* (95-8) vb.

Arapça-Farsça kelimelere eklenen Türkçe eklerin önlük-artlık uyumu açısından gösterdiği kararsızlık ise [ör: *mağrıb-dağı* (95-8) ~

mağrib-deki (37-6)] bu kopya kelimelerin Türkçeye uyarlanma sürecinin bir sonucu olabilir. Bu tür kelimeler başlarda verici dildekinden farklı olarak Türkçe ünlü uyumlarına daha çok uyma eğilimindeyken, Arapça bilgisinin artmasına paralel olarak uyuma aykırı orijinal biçimler baskın çıkmış olmalıdır.

Aynı şekilde düzlük-yuvarlaklık uyumu açısından da bir geçiş dönemi olduğu açıkça izlenebilir. Aynı satırda bile ikili biçimlere rastlamak mümkündür: *uyısa ~ uyusa* (404-8). Metinde sıkça rastlanan ilginç bir harekeleme sistemi, aynı ünlünün gösterimi için hem *ötre* hem *esre* kullanımı, bu ikili biçimleri yansıtır olmalıdır: Ör.: سُرب *sorup ~ sorıp* (136-13).

Kef yerine *nun* yazılışı bir müstensih hatası değilse, metinde az da olsa *n̂>n* geçişinin görüldüğü söylenebilir: *yalın* (240-5, 7) <*yalıñ* , *buna-* (278-7) <*buña-* vb.

Yazmanın bazı bölümleri Orhan Duru tarafından yapılmış popüler bir yayında sadeleştirilmiştir (1978). Açıkça söz edilmemiş olmakla birlikte, 14. yüzyılda Aydınoğlu Mehmet Bey'in buyruğu ile çevrilmiş, yazarı belli olmayan bir eserden örnekler alındığı (1978: 7) ifadesi TDK nüshasından söz edildiğini göstermektedir. Orhan Duru bu yazmadan bazı bölümleri seçmiş, sözdizimini koruyarak söz varlığını güncelleştirme yoluna gitmiştir. Yazar, önsözde, en çok, bugün yeni sanılan *nitelik*, *degin*, *kez*, *yöre*, *nite*, *kaygı*, *yogun*, *nesne*, *onulmak*, *muştuluk*, *tanık*, *konuk*, *binit*, *kutlu*, *yakınmak*, *erk* gibi kelimelerin varlığını şaşırtıcı bulduğunu belirtmiştir (1978: 8). Yazarı şaşırtan bu gibi örnekler bugünkü canlılıklarının yanı sıra Eski Anadolu Türkçesinin söz varlığı içinde de kolayca tanıklanabilen örneklerdir. Oysa *Kıyas-ı Enbiyâ*, *Tarama Sözlüğü*'nde ve şu ana kadar yayımlanmış Eski Anadolu Türkçesi metin ve sözlüklerinde yer almayan, çok az rastlanan veya yazmadaki fonetik yapısı ile ilk kez karşılaştığımız kelimeleriyle, Türkçenin söz varlığına katkıda bulunabilecek en önemli eserlerden biridir. Yazma, ayrıca 954 sayfalık hacmiyle, neredeyse tek başına Eski Anadolu Türkçesinin söz varlığını içeriyor durumdadır.

Aşağıda, bu tip söz varlığını örneklemek üzere seçilmiş bazı kelimeler yer almaktadır. Eski Anadolu Türkçesinin (kaynakçada ayrıca belirtilmesine gerek görülmemiş) temel sözlükleri ve bugüne dek yapılmış bütün metin yayımları ile karşılaştırılmaya çalışılarak verilmiş olan bu örnekler, *Kıyas-ı Enbiyā*'nın ilginç söz varlığı içinde çok küçük bir bölümü oluşturmaktadır:

1. yatsun 'yatsı'

ya'nî dün içinde atalarına gelüp ağlaştılar *yatsun* يَتْسُنُ gelüp ağlaştıkları oldu kim (235-13)

TS'deki kayıtlara göre, bu fonetik yapı ve anlam ile sadece bir kez (Muham. XV. 530.) belgelenmiş olan bu kelimenin kaynaklarda kullanılmış olan yaygın biçimi *yatsu*'dur.

2. yoğnal- 'kalınlaşmak'

ne kadar ol oğlan böyüyüp yigit olduğca ol budak daı bile uzardı *yoğnalurdu* يُغْتَلَرْدُ (224-1)

TS'de ve bilinen EAT metin yayınlarında belirleyemediğimiz bu kelime başka bir Türkçeye, Harezmi Türkçesine ait olan bir *Kıṭa'ü'l-Enbiyā* çevirisinde bu biçim ve anlamla bulunuyor (Ata 1997).

3. binü 'binek hayvanı' (359-6)

ve bir *binüye* بِنْيَا binüp vardı kim ululukda ve görkde hîç âdem oğlanı *binüsine* بِنْسِينَا beñzemezidi (336-1)

Fir'avn *binüsin* بِنُوس binür ve Fir'avn donın giyerdi (359-6)

TS'de *binü* 'biniş, binme' ve *binülü* '...e binmiş, bineği...olan' biçimleriyle belirlemiş olduğumuz bu kelime *binü* 'binek hayvanı' anlamıyla başka bir kaynakta belgelenememiştir.

4. ḥaḥṣat- '(ses çıkartmak için) hareket ettirmek' < kaḥṣat-

bu **ḥalḥ**ālları **ḥaḥṣadicaḥ** خَشَدِجْ ādem oğlın ırlar (56-14)

TS’de ve pek çok kaynakta **ḥaḥṣat**- biçimi bulunmasına karşın, kelimenin söz başında **ḥ**-> **ḥ**- değişimi gösteren bu biçimi yalnız *Kısas-ı Enbiyā*’da bulunmaktadır.

5. **doz** ‘kulağın arkasındaki tümsek’

bunca meşakkatıla başum eti ve kulağum **dozları** دُزْلَرِ gitti (326-5)

Ağızlarda kullanıldığını bildiğimiz bu kelime hiç bir metin yayınında bulunmadığı gibi *Tarama* ve *Derleme* sözlüklerinde yer almamakta, Güncel Türkçe Sözlükte (<http://tdk.gov.tr/tdksozluk>) ise *kulaktozu* maddesine ‘kulak memesi’ şeklinde verilmekte ve “kulağın tam üstüne vurmak” anlamına gelen *kulaktozuna vurmak* deyiminde geçmektedir.

6. **keḍ** ‘çok, iyi’

siz baña buşuyıla **keḍ** كَدْ korku görmedin benden yüz döndürdünüz (325-4)

Yazmada bir kez kullanılmış olan ve söz sonunda birincil **-ḍ** sesini koruyan bu kelime, bu fonetik yapısı ile EAT’de başka hiç bir kaynakta belirlenememiştir.

7. **üyer**- ‘üstün tutmak, seçmek, tercih etmek’ (223-14) **ḍ**

Ya’ḳūb anı sevdüğün ve kalan oğlanları üzere yigleyüp **üyerdūgi** اَيْرَدُكْ eyleyidi kim (223-14)

bir ulu iş için seni **üyerdüm** اَيْرَدُكْ (695-6)

TS’de aynı anlam ile, *üyürtlemek*, *üvürtlemek*, *ügürtlemek* biçimleri bulunan bu kelime, ikinci hecede düz ünlü ve ettirgenlik eki almamış yapısıyla yalnız *Kısas-ı Enbiyā*’da belirlenmiştir.

8. doğu- ‘şimşek çakmak’

iki gözi şimşek *doğur* دُورُ gibi balқыrdı (370-9)

Kaynaklarda farklı anlamlarla belgelenmiş olan bu kelime ‘şimşek çakmak’ anlamıyla yalnız *Kıyas-ı Enbiyâ*’da belirlenmiştir.

9. arur- ‘yormak’

anuñ yöresinde duruñ ve anı *arurmañ* ارُرمَکْ (231-4)
işbu kıl beni yavlağ *arurdı* ارُردی (332-12)

TS’de *ar-* ‘yorulmak’ ve *argur-* ‘yorulmak; yormak’ biçimleri bulunan kelime –*ur* ettirgen çatı eki ile yalnız bu metinde belirlenmiştir.

10. biter ‘bitki’

yimişleri ve yaşıll *biterler* بترلر yise boğazı döşinden ve göğsinden anuñ yaşıllığı añlanurdı (222-15)

Kelimenin en yakın anlamlısı DS’de *biter* ‘tohum’ olarak bulunuyor. TS’de ve başka kaynaklarda ise *biten* ‘bitki’ ve *biterli* ‘bitki biten yer’ verileri varsa da *biter* ‘bitki’ yoktur

11. setgünleri/setkünleri yillendi

anı oğlanlarına eydivirdi pes bularuñ *setgünleri/setkünleri yillendi* سَتْکُنْ لَر یل لَدی ve Yūsuf’a kaçımakdan derileri dıtrerdı (226-8)

Metinde bir kez geçen ve deyim olduğu anlaşılan bu öbeğin anlamı büyük olasılıkla ‘öfkelenmek (?)’tir, ancak hiç bir yerde benzer bir biçim belirlenememiştir.

Bu kısa yazı çerçevesinde kısaca tanıttığımız *Kıyas-ı enbiyâ* hacmi ve mensur olması, çok farklı metin türlerini içinde barındırması nedeniyle Türk dili tarihinin çok önemli eserlerinden birisi durumundadır. Yazma,

çeviri izleri de taşımaktadır. Ama buna rağmen yazıldığı yüzyılın en önemli eserlerinden birisi olduğuna şüphe yoktur. Çalışmalarımız ilerledikçe yazmanın Türk dili tarihi açısından önemi daha iyi anlaşılacaktır.

KAYNAKÇA

- ATA, Aysu (1997), *Kıṣṣa'ü'l-Enbiyā II, Dizin*, TDK 681-2, Ankara.
- ATEŞ, Ahmet (1958), “Anadolu Kütüphanelerindeki Bazı Mühim El Yazmaları”, *İÜ, TDED*, c. VIII.
- BROCKELMANN, C. (1937), *Geschichte der arabischen Literatur*, Leiden.
- CEMİLOĞLU, İsmet (1994), *14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiyâ Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*, TDK 602, Ankara.
- DURU, Orhan (1978), *Kısas-ı Enbiya*, Ada yayınları, İstanbul.
- EMRE, A. C. (1942), *Ondördüncü Asır Betikleri*, Ankara.
- HACIEMİNOĞLU, Necmeddin (1961), “Salebi'nin Kısasü'-Enbiyâsı'nın Tercümesi Üzerine Bir Gramer Denemesi”, İstanbul Üniversitesi, *TDED*, c. XI, 47-66.
- İZ, Fahir (1964), *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, İstanbul.
- Tarama Sözlüğü* (1963-1977, 2. baskı 1996), I-VIII, TDK, Ankara.
- TDK (1999), *Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*, no. 724, Ankara.